

Степан Бобинець

СУМНА ВІСТКА

Марусю Гренджу-Донську я знав, коли ми обоє були молодими. Це була вродлива жінка, дуже енергійна, справжня подвижниця національної культури, народних традицій. Разом з нею ми були учасниками драматичного колективу, який з цікавими п'єсами українських клясиків гостював по селах Верховини. Марусі, як завжди, завжди доручали головні ролі, бо була вона вродливою артисткою, справжньою патріоткою. Драмгурток вона діяв у 1931-1935 роках.

Добра пам'ять про дружину відомого українського письменника Гренджі-Донського - Марусю збереглася на Верховині. Своїм подвижницьким трудом на культурно-освітній ниві вона сприяла духовному відродженню краю. І це, наголошую, в часи іноземного лихоліття, коли українське слово переслідувалося. Але праця міцної інтелігенції дала свої щедри плоди. Люди тягнулися до своєї культури, об'єднувалися в драматичні гуртки, ходили в хати-читальні.

Пригадую хочу згадати ще одного члена нашого колективу - Федора Тацінця з Келечина, якого потім за народові ідеї розстріляли мадярські загарбники.

Зі смутком і скорботою дізнався про смерть Марусі Гренджі-Донської. Схиляю свою сиву голову перед світлою пам'яттю верховинської горлиці. Нехай земля їй буде пухом!

ДОНСЬКА ВЕРХОВИНА, Міжгір'я, 1. листопада 1990.

ПЕРШИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

"Історик повинен радіти і сумувати зі своїм народом. Він не повинен, керований пристрасстю, викривляти факти, перебільшувати щастя і применшувати в своєму викладі бідування, він повинен бути перш за все правдивим..." (М. Карамзін)

13-го березня 1939 року редактор "Нової свободи" В. Гренджа-Донський працював допізна, адже необхідно було підготувати в наступне число газети матеріали за наказом Союму. Незважаючи на велике навантаження, вставив матеріал. Обстановка в Хусті була якоюсь нервовою, а

навіть панічною. Всі кудись бігли, вулиці були переповнені народом. Від друзів дізнався, що мадяри захоплюють міста, президент терміново виїхав, а позиція Німеччини щодо нападу мадярів невідома. Разом з Ю. Бращайком і М. Долинаєм - міністрами Карпатської України, які їхали до Будапешту на переговори з мадярським урядом, в'їхав у Тячів. Зразу в очі кинулись мадярські прапори, які були розвішані по місті. Підійшов чеський вояк і наказав усім вийти з машини. На протест Бращайка, що вони є представниками суверенного українського уряду, заявив, що ніякої української влади не визнає. Гренджа-Донський та його товариші були заарештовані і передані до рук мадярських терористів. Почалося ходіння по муках прославленого закарпатського поета. За період з березня по червень його переводили з одної тюрми в іншу, з одного концентраційного табору до іншого. Кожний день приносили сумні вістки про все нові й нові звірства мадярів. Їх оповідали Гренджі-Донському новоприбулі полонені. І саме тоді Гренджа-Донський зрозумів, що про всі ці злодіяння повинні знати підростаючі покоління. Почалася кропітка робота над написанням історії Карпатської України. Писати доводилося в перервах між допитами, сховавшись десь у куточку з ручкою. Він добре усвідомлював, що буде з ним, якщо його записи потраплять до рук табірних властей.

2-го квітня Гренджа-Донський написав: "Щодня роблю нотатки, може й непотрібно, але якби не записував, то і те забув би, який день сьогодні. А дні ці однаково сірі, сумні." Це перший і останній запис, де Гренджа-Донський сумнівався в потрібності задуманої роботи.

В 20-их числах квітня, під час перевірки концтабору високим мадярським начальством, Гренджа-Донський став на захист ув'язнених, яких нелюдськи катували, за що нещадно був побитий. "Не до записування було мені за ці пекельні чотири дні. Побили й мене. Ще й сьогодні - п'ятого дня - не можу взяти олівця до рук."

Добре знаючи, що перед ними відомий письменник, мадяри хотіли використати його талант і ім'я для прославлення Угорщини, а також для оправдання дій мадярських військ на окупованій території. 26-го квітня Гренджі-Донському запропонували, а точніше - наказали написати історію українського руху на Закарпатті, стверджуючись, що він його дискредитує. Та навіть знаючи, що він його життя багато в чому захищав у таборі, коли його життя багато в чому захищав від них, Гренджа-Донський написав правду. "Цього дня писав. Під вечір слідчий перечитав і сердито рвав на шматки. 'Пишеш з таким захопленням, що мені мені хочеш загітувати та переконати, що я українець'. Я заявив, що інакше писати не вмію. Я українець, двадцять років борюся за українство і на все те за чисті гарні очі плювати не буду."

Примусили писати наново, але через деякий час зро-

...нічого не доб'ються. 29-го квітня в своєму щоденнику він написав: "Помиляються, коли думають, що це тільки в підлабузницький спосіб. Український народ не в крихітка мові праці, отже описую з замилюванням до справи."

...був найпродуктивнішим для письменника в роки його записання його "історії". До табору привозили нових і нових людей, які розповідали йому про жахіття марадів. "...Роблю записи в куточку в тиші. Вслуховую людей. Оповідають неймовірні речі, на жаль, правдиві. Все те складаю до купи, опишу в книжці. Мори, звичайні убивства... Господи, скільки страшно було по цій нашій прекрасній, але нещасній Україні! Люди говорять, я записую: "...не можна обливають... годі їх утримати..." Або ще записую: "...записую коротко, лаконічно. Нема часу на описування страхіття, від яких волосся дибом стає колючим!"

...годі, під впливом почутого, поет написав сумний вірш: "Я не всилі описати ті знущання, ті всі муки, що нова орда й терористи, ті звірюки, дали нам!"

...вважаючи тепер його записи, важко повірити, що це було в дійсності, але, на жаль, це було, було... Це декілька виписок із щоденника В. Гренджі-Донського.

"...на великому копанському полі під час боїв полонили січовиків, між ними й одну дівчину. Осмішили її, зірвали з неї одяг, один малярський вояк всадив на неї багнет у голі груди, а другий вояк пустив в неї кулю... Нижню частину черева здичавілі садисти розривали штиками..."

"...на полону попало декілька січовиків. Малярські "жандарми" старшини, вихованці 20-го віку, поводяться як дикуни гірше варварів. Порозрізували нещасним полоненим січовикам черева, намотали кишки на палиці, а під час биттям заставляли січовиків бігти, щоб ліпше виласили кишки з черева... Це сталося між Королевом і ..."

"...далеко Кевелева... полоненого січовика біля теж стовпа зв'язали, розпороли його черево і виласили кишки. Опісля кишки скобою пригвоздили до стовпа і страшними ударами приневолили січовика крутитися довкола стовпа, щоб чим ліпше виласили кишки і зменшували йому нечувані болі. Відтак нещасника пробили багнетом і він повалився в рів..."

...таких злочинів Гренджі-Донським описано безліч. Не можна всього і неможливо описати, але і так "може собі представити, що тут робилось. Десь у темній Африці з чорними людодідами не виробляли того, що ці "жандарми-реґери" з нашим мирним населенням."

"...наступали такі хвилини, коли не піднімалася рука писати про ті знущання і муки, які пережило населення української України. Оце тільки занотував я частину,

крадькома, що почув від моїх товаришів недолі в Трєбі, Кривій і тут, у Варюлапоші, скривавчи та передаючи їх з рук до рук у безпечне місце."

Василя Гренджу-Донського часто відвідувала в таборі дружина Маруся. Частину записок він передавав їй. Деякі в'язні боялися, що їхні розповіді можуть стати відомими табірним властям і тому відмовлялися розповідати про пережите тюремному літописцю. Незважаючи на те, що Гренджа-Донський прізвиська людей завжди шарпував і казав, що "не прозрадить, хоч би його сім раз на шматки...", та, все таки, страх брав своє...

Табірним властям стало відомо про нотатки поета. Необхідно було їх обманути. "Треба робити так, щоб вони ті записки знайшли в мене. Тоді вони будуть задоволені... тільки ті записки мусять бути фальшиві..."

Як пізніше виявилось, така свого роду хитрість була вкрай необхідною, бо наступного дня до бараку, де знаходився Гренджа-Донський, зайшли жандарми. Дійшов Альмашій з молодим жандармом, той повів мене до канцелярії, а Альмашій зістався, - очевидно переконати мої речі. Зошити я не ховав, носив їх в кишені і в канцелярії від мене їх відібрали: "Ми тільки переглянемо і вам звернемо". Справді, сьогодні Альмашій все те мені повернув назад..."

В кінці травня 1939 року, боячись, що справді записки знайдуть, він попросив товаришів, щоб вони їх знищили. Життя його побратимів для поета було дорогим. Він цинив людей перш за все. Та побоювання виявились марними і Гренджа-Донський пожалів, що дав свій наказ. В щоденнику з 27 травня є такий запис: "Вернувшись до бараку, я був дуже нещасливий, що помилився: думав, що відкрили записки і всі ті документи матеріяли, які я збирав у такій небезпеці і зберігав над ними так багато - тепер пішли нанівець... Але я сам наказав їх знищити. Ох, голово ти дурна - не зумна! Але Юрчук та Дубик почали сміятись: "Що за записки? Ні, ті не знищимо! Ми вже й самі не знаємо де вони. Вони підуть з нами". - Отак, бачите, який часом помилитись!"

Таким чином, плідна робота для історії не була даром. Записки були врятовані. 4-го липня 1939 року поет був звільнений, однак кожного дня змушений був голоситися в поліції. На початку серпня він отримав дозвіл перебратися до Ужгороду, а вже 6-го серпня легально перейшов кордон Словаччини: "Я на волю Словаччини, люба Словаччино, в тобі я почувався, вільних птах! Ти стала моєю другою батьківщиною, що я вдячний тобі на ціле життя!"

Проживаючи в Словаччині, складав до купи розорвані записки і вирішив їх видати окремою книжкою під назвою "Мадярські звірства". Однак цього зробити не вдалося. Словаччина стала союзником Угорщини і тільки в роки війни і вихід у світ таких обвинувачень

...міг, як вважали, зашкодити "братньому" со-
...сторців і словаків. Не вдалося видати цю книгу
...Втривши всі надії, Гренджа-Донський пов-
...віддав себе роботі над художніми творами. В ос-
...роки життя він працював над романом "Сини Вер-
...". В 1974 році письменника не стало...

Після смерті батька, дочка Зірка вирішила на свої
...видати 12-томне зібрання його творів. Тепер ви-
...останні томи цього унікального видання. Неве-
...тираж (250 примірників) перетворює їх в бібліо-
...рідкість. Їх видає Карпатський Союз, відділ
...знаходиться у Вашингтоні. У 8-му томі цього ви-
...на, шановні читачі, і можете (якщо це реально)
...щоденник В. Гренджі-Донського "Щастя й горе
...України". В передмові до нього, упоряд-
...тому й пишуть: "Ми раді, що, хоч і з великим
...- бо майже по 50-ох роках після цих істо-
...подій, - маємо можливість сповнити бажання ав-
...і опублікувати його цінні матеріяли." Мрія пись-
...здійснилася, але вже після його смерті.

Чому сила його "історії"? Сила його щоденника в
...всвітленні подій. Він нічого не видумує,
...все так, як йому переказували. "Щастя й горе
...України" - це не стільки книга автора, як
...слеминів багатьох людей, які пережили радість
...березня 1939-го року. І саме тому щоден-
...Гренджі-Донського - цінне джерело для вив-
...історії Карпатської України. Він складається з
...частин: "З великих днів Карпатської України" і
...роботом окупанта". В них історик наших днів мо-
...знайти для себе безліч фактів, яких не знайде
...Не випадково, що щоденник високо оцінив відомий
...історик, професор політичної економії Дрексел У-
...Петро Стерчо, уродженець Закарпаття. Саме
...автором передмови. Говорячи про важливість щоден-
...він писав: "Ці хронікерські записки мають
...документальну важливість від якогонебудь старо-
...літопису, що на нього історики покликаються
...і достовірністю, бо писані вони кожного дня,
...події відбувалися, тому і відображені в них
...зраження."

...коли відбувається процес переоцінки цінно-
...історики намагаються дати правдиву оцінку
...України, надіємось, що щоденник
...Гренджі-Донського, як і інші його твори, буде
...Україні, де посяде вагоме місце уні-
...історичного джерела.

Микола Вегеш
вчитель історії Синеvirської середньої школи,
член районного Товариства української мови
ім. Тараса Шевченка

... ВЕРХОВИНА, Міжгір'я, 22. листопада 1990.